

ARMASTUS. VÕI VIHKAMINE JA VASTUSEIS

Leonidas Donskis. Armastus, vihkamine ja vastuseis: uurimusi filosoofiast, poliitikast ja kirjandusest. Toimetaja Kaia Sisask. Bibliotheca controversianum. Eessõna Tõnu Viik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2010. 368 lk.

„Seda raamatut võib nimetada minu poolt mitmesugustes poliitilistes keskkondades, haridussüsteemides, ühiskondades ja kultuurides kogetu tagajärjeks. Olles sündinud paljukultuurilises perekonnas ning üles kasvanud ühel Kesk-Ida-Euroopa maal, kogesin ma juba väga varakult ühiskondliku elu ja inimsuhete prognoosimatust, haavatavust ja õrnust,“ kirjutab Leonidas Donskis oma 2003. aastal ilmunud raamatu „Viha vormid: häiritud kujutusvõime kaasaegses filosoofias ja kirjanduses“ („Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature“) eessõnas.¹ Sama võib öelda ka tutvustatavas kogumikus ilmunud esseede kohta: isiklik mõõde on siin vähemalt sama oluline kui ajaloolis-filosoofiline kontekst.

Leonidas Donskis, üks praeguse aja tuntumaid Euroopa filosoofe, sündis 1962. aastal Klaipedas. Ta nimetab end „juudi taustaga kosmopoliidist leedulaseks, kes tunneb end kodus mitmes keeles ja kultuuris“,² ning väidab, et teab, mida tähendab see, kui sul on mitu identiteeti maailmas, mis üle kõige taotleb jäika riigitruudust ja ühtainst identiteeti. Donskis on lõpetanud Leedu Riikliku Konservatooriumi (nüüd Leedu Muusika- ja Teatriakadee-

mia) Klaipeda osakonna kirjanduse ja režii eriala ning omandanud kaks doktorikraadi. „Mõnikord tundub mulle, et ma olen humanitaar, kes huvitub sotsiaalteadustest, mõnikord jälle, et olen sotsiaalteadlane, kes huvitub humanitaariast. Minu esimene doktorikraad, mille ma kaitsesin 1990 Leedus, oli filosoofia alal, mis kuulub humanitaarteaduste hulka. Teise doktorikraadi kaitsesin ma Helsingis eetika ja ühiskonna-filosoofia õppetoolis, mis seal kuulub sotsiaalteaduste hulka. Aga minu arvates kipume teadustevaheliste erinevustega liialdama.“³

Donskis ise teadustevaheliste erinevustega päris kindlasti ei liialda. Tema avar silmaring ja mitmekülgsed teadmised teenivad ühiskonda tervikuna, mitte mõnd kitsast teadusdistsipliini. Ka iseenast määratledes lähtub Donskis eelkõige ühiskondlikust aktiivsusest. Mõneti tähenduslik on tema sümboolselt edev kodulehekülg⁴: kuigi avalehel on võimalik valida kolme erineva identiteedi vahel (POLIITIK, AKTIVIST ja AKADEEMIK), on nende sisu valdavas osas sama. Donskis näitab veenvalt, et kui ühes inimeses eksisteerivad koos filosoof, poliitikateoreetik, ideedeajaloolane, sotsiaalanalüütik ja poliitikakommentaator, on tõenäoliselt tegemist XXI sajandi intellektuaali, mitte lõhestunud isiksusega.

Raamatus „Armastus, vihkamine ja vastuseis: uurimusi filosoofiast, poliitikast ja kirjandusest“ leidub filosoofiat, ideede ajalugu, sotsioloogiat, poliitilist filosoofiat, kultuuri- ja kirjandusteooriat. Vaatamata erinevatele lähenemismurkadele püsib kultuur alati Donskise huvi keskmes, kuid nagu Tõnu Viik

¹ L. Donskis, *Forms of Hatred. The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature*. Amsterdam–New York: Rodopi, 2003, lk xiii.

² L. Donskis, *Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature*, lk xiii.

³ T. Viik, Leonidas Donskis: vihkamine on alati seotud lihtsalt nimedega. – Eesti Päevaleht 3. VIII 2007.

⁴ <http://www.donskis.lt>

kogumiku eessõnas ütleb, ei ürita Donskis luua ühte suurt kultuuriteooriat, vaid vaatleb kultuurifenomene paljude erinevate teooriate kaudu.

Need üksteist esseed moodustavad läbilõikelise ülevaate Leonidas Donskise filosoofilisest kultuuriteooriast ja -kriitikast. Lisaks ajavahemikus 1990–2003 Vikerkaares ja Akadeemias ilmunud tõlgetele on nüüd avaldatud ka kaks uuemat teksti: „Cervantes *versus* Shakespeare, ehk armastuse ja sõpruse sotsiogenees „Don Quijotes” ning „Romeos ja Julias”” ja „Niccolò Machiaveli – kas demoniseeritud humanist või moodsa poliitika koletis?”.

Mängleva kergusega žongleerib Donskis filosoofia klassikute, sotsioloogide ja kultuuriteoreetikute tsitaatidega, eeldades seejuures eelteadmisi (või vähemalt uudishimu ja osavõtlikkust) ka oma lugejalt. Tema esseedes on olulisteks pidepunktideks kindlad ajaloolised ja tekstuaalsed kontekstid. Nii räägib ta Lewis Mumfordi linnakultuuri kontseptsioonist, näidates, et tegemist on tõsise teoreetilise katsega sõnastada ja seletada lääne tsivilisatsiooni tõelisi aluseid. Räägib Ernest Gellneri tsivilisatsioonianalüüsist ajalooteooriana ning Karl Popperi vandenõuteooria kontseptsioonist. Donskisele omaselt pole siiski tegemist tuima refereeringuga, vaid elava dialoogiga. Tema huvi maailma vastu on nakkav.

Samaväärselt kultuuri loova potentsiaaliga paelub Donskist ka selle destruktiivne poolus. Näeme, et mitte ühelgi kultuurifenomenil pole üksnes positiivset ja stimuleerivat mõju, küll aga võib see väga kergesti muutuda hoopis kultuuri hävitamise ja lagundamise vahendiks. Kõik oleneb sellest, missugune rahvas, ühiskond ning kultuur on selle loonud.

Näiteks on vandenõuteooria Donskise arvates sallivuse põhimõttele radikaalselt vastanduv nähtus. „Kuna konspiratiivne maailmavaade tuleneb

eeldusest, et on olemas radikaalne kurjus ja selle siinpoolded ilmingud, teeb see võimatuks „teise” omaksvõtmise ja ühiskondlik-kultuurilise kontekstualiseerimise. [...] Kus iganes vandenõuteooria uuesti esile kerkib, on see sümptom sellest, et antud ühiskonna moraalne kord ei suuda hõlmata „teist”” (lk 212–213).

Oma mõttekäikudega pakub Donskis rohkesti äratundmisrõõmu, kuigi rõõmuks seda vaevalt nimetada saab. Võib-olla on meil eestlastena lihtsalt kergem mõista neid sotsiaalseid müüte nende „viirastuslike viljadega, mis on valminud meie õnnetul, ajaloos ennenägemata dramatismi ja traagilisusega märgitud sajandil, viljadega, mis on teinud õnnetuks nii palju rahvaid ja inim põlvkondi” (lk 109).

Möödunud sajandeist kõneldes ei räägi Donskis kunagi vaid minevikust, nii ka peatükis „George Orwell: fanatismi ja vihkamise anatoomia”. Pärast Teist maailmasõda hoiatas Orwell inimkonda vördjaliku vormi võtnud Tõe, Vabaduse, Võrdsuse ja Õigluse eest. „Ja kui me kuulutame, et see hoiatus on aegunud, siis me lihtsalt petame end,” ütleb Donskis (lk 189).

Orwelli abiga näitab ta, et vihkamine on harva sirgjooneline ja silmanähtav, peites end sageli hoopis armastuse ja kaastunde maski taha, maskeerudes armastuseks rahu ja inimkonna vastu või kaastundeks nõrkade, rõhutute ja nende vastu, kellelt on võetud ära õigused ja omand (lk 178). See tähendab, et verevalamist ja vägivalda taunitakse kindlalt, kui see leiab aset vastaspoolel, samal ajal polegi vägivald enam vägivald, kui seda rakendab nn õige pool. Donskis rõhutab, et siinkohal pole tegemist pelgalt stereotüüpse mõtlemisega, mis lubab meil pidada oma vastaseid mõrvaritest fanaatikuiks ja ülistada „omasid” patriootide ning kangelaste-na. Pigem tähendab see, et blokeeritakse niisugused loomuomadused nagu

näiteks kaasaelamisvõime, avatus, osavõtlik mõistmine ja lihtne kaastunne (lk 176).

Seesugune mõtlemine reedab vajadust käsitleda lihtsustatult seda, mis näib esmapilgul ähvardav, ohtlik, võõras ja teistsugune nii mõtete kui ka käitumise poolest. Inimesel, kes ei tunne end moodsas enesekujundamise ja enda avastamise maailmas koduselt, on peaaegu võimatu leida niisugust enesemääramise viisi, mis ei põhineks mõnel „kõigutamatul alusel“, olgu selleks siis tugev kultuuritraditsioon või muutusi trotsiv usk.

„Nõnda tekib meelegeitlik vajadus veendumuste, teooriate ja tavade järele, mis võitleksid ebakindlusega ning ärataksid ellu hüljatud sümbolid ja ununenud väärtused. Vihkamisest saab seesugusele eksinud hingele vandetöötus, mis lubab taastada vaimse kindluse. Moodne maailm, mis on liiga keeruline ja ähvardav, et seal ära tunda neid väärtusi, millesse tuleb tõsiselt suhtuda, ja ideid, mida usaldada, muutub ühtäkki selgeks ja läbipaistvaks. Vaenlase kujutis annab tagasi eneseusu – me tunneme, et saame toetada õiget üritust, püha üritust, õiglast ja vouruslikke ning võidelda kõlvatute, rikutute ja mõistmatute vastu. Peame vaenlaseks kõike seda, mida me ei suuda haarata ega mõista. Nõndaviisi samastame haaramatu ja mõistetamatu meis endis peituva ebakindlusega. See tähendab, et vihkamine sünnib alati enesevihkamisest ja põlgusest enda vastu. Me vaenlaseks ei ole miski muu kui see, mida me vihkame iseendas kõige enam. Leiame sellele väljundi, kandes ta üle kõige käepärasemale meist erinevale sümbolile, mida me siiski kõige vähem mõistame” (lk 181–182).

Kuid on ka teine väljavaade, nn uue aja inimese eeliseks on korraga mitme avatud ja üksteisega läviva identiteedi võimalikkus. Nii võib ta saada osa erinevatest kultuuridest ja mõtteviisidest

ning märgata, millised nähtused on tema kultuuris pärsitud või mõnes muus arenumad. See eeldab aga tõekspidamist, et inimene on ebatäielik ning tema teadlikkuse ning eneseteadvuse olemuseks on dialoog. Just niisugune mõtteviis on Donskise arvates identiteetide ja kultuuride polüfoonia aluseks (lk 171). Kuid senikaua, kuni valitseb kollektiivne vihkamine, pole miski süütu, ning see, mis algab poliitiliste karikatuuridega, võib lõppeda inimeste tapmisega (lk 172).

Küsimusele, mis äratas temas teaduslikku huvi ning millest ta kirjutab oma raamatuid, on Donskis vastanud: „Ma nimetaksin seda moraalseks kujutlusvõimeks. See on võime maailma ja ennast määratleda teljel, mille ühes otsas on headus ja teises otsas kurjus.”⁵

Hea ja kurja telg, millest Donskis räägib, läbib sedagi raamatut ning seob siia valitud esseed üheks tervikuks. Ta defineerib kaks radikaalselt vastandlikku eksistentsimääratlust, kaks vastandlikku olemisprintsipi. Esimene tee viib inimese ja ühiskonna maailmaga leppimisele, positiivsele sotsiaalsele tegevusele ja vabale tahtele: tsiviilühiskonna, demokraatia, seaduse ülimume, vabaduse ja ajaloolise progressi kujundamisele. Teine tee aga viib inimese ja ühiskonna maailmaga sõdima, negatiivse sotsiaalse tegevuse ja omavolini: loodusliku, naturaliseeritud, džungli-seaduste järgi elava ühiskonnani, totalitarismini, klasside, parteide, partokraatsete eliitide, *duce*, füüreri, generalisimuse või peasekretäri ülimume ja diktatuurini, orjuse ja ajaloolise protsessi hülgamiseni (lk 104).

Loomulikult on Donskis ise valinud esimese tee ja näib tegevast kõik endast oleneva, et XXI sajand oleks demütologiseeritud ja mõistliku inimese ning tema maailma sajand. Ent nagu ka sellest

⁵ T. Viik, Leonidas Donskis: vihkamine on alati seotud lihtsalt nimedega.

kogumikust lugeda võime, ei piisa tänapäeval enam targast, kes sajatab maailma, askeetlikust erakust, üksildasest geeniusest, usuprophetist ega pühade tekstide tõlgendajast. „Aktiivne ühiskond ei vaja üksildasi moraliste ega süngeid skeptikuid, vaid energilisi ja mobiilseid kriitilisi kollektiive” (lk 320).

Pole kahtlust, et rääkides nn uuest intellektuaalist, kes tõepoolest võib maailma muuta, kõneleb Donskis ka iseendast. Ta on Leedu ühiskonna väsi-

matu kriitik, poliitikakommentaator ja avalik intellektuaal, kes võitleb selle maa kultuurilise ja poliitilise keskkonna parandamise eest (lk 10). 2004. aastast on Donskis Euroopa Komisjoni mitmekesisuse ja sallivuse saadik Leedus, kirgliku inimõiguste ja -väärikuse eest võitlejana valiti ta 2009. aastal ka Euroopa Parlamendi saadikuks.

HEDI ROSMA